

Kiss László

„... nyelvünkön még illetén könyv nem találhatóik...” Marikowzki Márton Néphez való tudósítása 1772-ből

Ha napjainkban egy szerző a dolgozat címében szereplő mondattal harangozná be könyvét, állításának kevesen adnának hitelt. Kétszáznegyvenöt évvel ezelőtt azonban szerzőnk igazat állít(hat)ott. A *-hat* képző beszúrása azért indokolt, mert nyelvünkön, azaz magyar nyelven, ha nem is „illetén”, de ehhez hasonló könyv már jelent meg korábban is, 1690-ben. Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporisa* már könyve címdalán hirdette, hogy ez „sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett értelmessen, világosan Magyar nyelven” kiadott „Tracta.” Marikowzki Márton természetesen tudott elődje híres munkájáról, amely 1772-ig nyolc kiadást ért meg. Könyve „Elöl-járó Igazgatás” című előszavában azonban így vélekedik a *Pax Corporis*ről:

„Azonban jól tudom, hogy sok könyvek irattattak, idegen nyelveken, a köz-nép egészsége meg tartásáról: de a mi annyai nyelvünkön egyebb nints, mint a Pariz Pápai Ferentz munkáján kívül, melly *Pax corporis* nevezettik. E noha ditséretre méltó: mindazáltal sokaknak ártalmas is. Mert bátor [ámbátor] ebben sok nyavalyák, de tsak igen röviden irattattak-meg; úgy hogy innét az együgyű nép a betegségnek különböző állapotját semmiképen meg nem ismérheti, sem annak külömb külömb féle okaihoz, a sok féle előhozott orvosságokat nem alkalmaztathatja” (13b).

(Orvostörténészként zárójelben jegyzem meg: a korszerű orvostudomány alapelve, az oki gyógyítás, azaz a kauzális terápia szükségességének megsejtése rejlik az idézet utolsó két sorában.)

A *Pax Corporis* fentebb említett „hiányossága” volt tehát az egyik oka annak, hogy Marikowzki rászánta magát Tissot vaskos kötetének lefordítására. A könyvet „tsak azoknak hasznokra rendeltem, akik az orvos Doctoroktól távol lévén, azokhoz hirtelen nem folyamodhatnak” (13a). Sem az eredeti mű, sem fordítása nem doktoroknak, nem seborvosoknak (borbélyoknak) készült. Ezt nemcsak az előszó hangsúlyozza, hanem pl. „A tüdőnek gyúladásáról” című fejezet is. E gyulladás szövődményeként előforduló mellhártya – Marikowzki

fordításában: „az oldalt bé borító hártja” – üregében felgyülemlett „genyetség” lecsapolásának módját azért nem közli, mert „annak mesterséges és tanultt borbélynak keze által kell végbé menni, kiknek én itt tanítást nem adok” (13e).

Természetesen Marikowzki tisztában volt azzal, hogy „a nép” nagy része írástudatlan, ezért a „tudósításnak” a címzetthez való eljuttatásában szükség lesz másokra is. Ezért könyvét a falvakban lakó írástudó „három rend” képviselőinek is ajánlja. Elsőként a „Tisztelendő Atyák”-hoz szól: „Az ő Isteni félelmek, nyájokhoz való szeretetek, betegek látogatására való kötelességek, a bal-ítélet és babonaság kiirtására való hivataljok, a természet ereje vizsgálásában annyira fel-derült értelmek [...] biztat, hogy minden tehetségekkel azon fognak iparkodni, miképen jobbíthassák meg a tudatlan köz népek orvoslását” (13c).

Másodszor a falujában, uradalmában nagy tekintélynek örvendő „földes Uraság” segítségére „tart számot” Marikowzki. E tekintély – Marikowzkinál „tekintet” – alkalmas a „rosz szokás meg utáltatására, ellenben az újnak, mellynek hasznát könnyen meg-foghatják, elő-vitelére.” Harmadsorban pedig más, faluhelyen lakó „gazdag emberek” is hasznossal forgathatják e könyvet, mivel benne „nékiek az irgalmas tselekedetek véghez vitelére utat mutatunk” (13d). Az irgalmasság, mint keresztény erény hét „cselekedete” közt – ételt, italt, hajlékot, ruhát adni a rászorulóknak, látogatni a rabot, eltemetni a halottat – kiemelt szerepe van a betegek ápolásának (11).

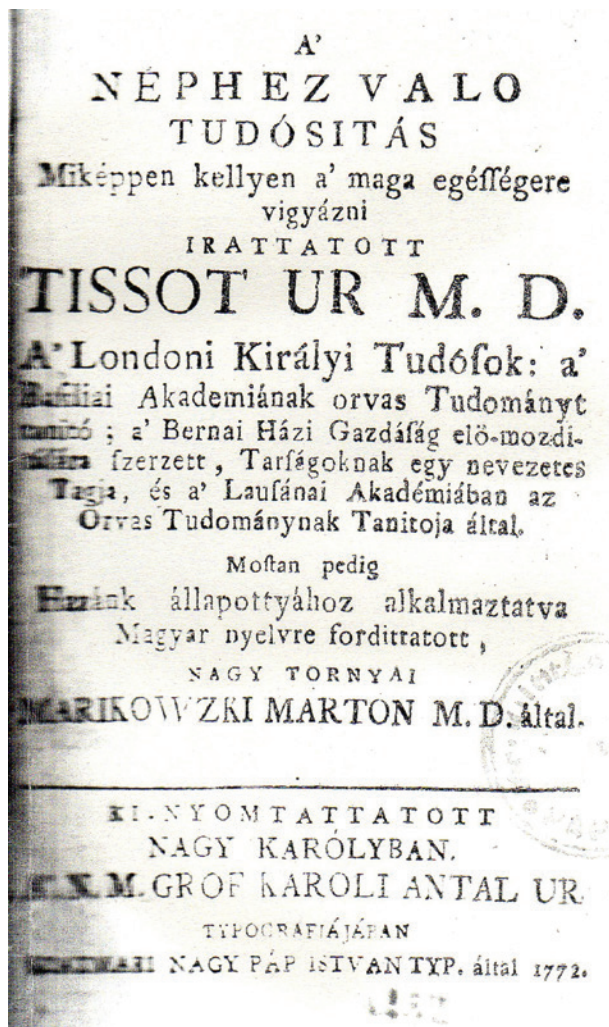
Deáky (4) arra hívja fel a figyelmet, hogy Marikowzki úgy vélte, a papok mellett a tanítók is sokat tehetnének nemcsak a nép felvilágosításában, hanem akár apróbb seborvosi munkákat is végezhetnének (érvágás, beöntés, sebekötés, hólyaghúzó flastrom felhelyezése stb.). Ez utóbbi azonban halva született ötlet volt, hiszen a két évvel korábban kiadott egészségügyi alaprendelet, a *Generale Normativum in Re Sanitatis* megtiltotta a laikusoknak a seborvoskodást (4a).

A figyelmes olvasónak már a „három rendhez” címzett sorokban is feltűnhetett a könyv kiadásának – a segíteni akarás mellett – másik indítéka: a babonáság, a kuruzslás elleni felvilágosítás fontosságának hangsúlyozása. A hazai egészségkultúra XVI–XVIII. századi alakulásával foglalkozó szakkönyv szerzője, Füsti Molnár Sándor szerint Marikowzki könyve „jószerivel a kuruzslás elleni magyar nyelvű felvilágosítás első jelentkezésének tekinthető” (6a). Az *Egészségügyi felvilágosítás a XVIII. századi Magyarországon* című orvostörténeti tanulmány szerzője, Friedrich Ildikó is úgy véli, hogy Marikowzki könyve „mind szakmailag, mind világnézetileg – a babonák, a kuruzslás elleni hadakozásával – gazdagította a XVIII. századi anyanyelvi orvosirodalmunkat” (5).

Marikowzki a kuruzslás, a babonáság elleni küzdelemben van Swieten tekinteti példaképének. „A többi között az én tzelomhoz leg inkább közelitet a Méltóságos zászlós Úr van Swieten, a Tsászári és Királyi Fölséges Uraságnak Fő orvosa. E volt az első, a ki a Kalendáriomokból, az ég nézéséből való tseltsap jövendölést ki-hagyatta, mellytsak a tudatlanságot s onnan eredendő könnyű hivatást, babonáságot és az egészség (!) dolgában a bal ítéletet, neveli [...]”, (13a). A holland Gerard van Swieten (1700–1772) Mária Terézia meghívására jött 1745-ben Bécsbe udvari orvosnak – ennek alapján járt neki az udvari főtitkárságot megillető „zászlós úr” és a „méltóságos” megszólítás. A Hermann Boerhaave (1668–1738) nevével fémjelzett leideni klinikusszemlélet meghonosításával az „első bécsi orvosi iskola” megalapítója; a bécsi egyetemi oktatás újjászervezője; a magyar orvosi kar megalapításának (Nagyszombat, 1769) támogatója és közegészségügyi kérdésekben Mária Terézia tanácsadója (8). Az ő tanácsára hozta meg Mária Terézia 1756 januárjában a Marikowzki által is dicsért asztrológiai jövendölések kitiltását a naptárakból. A győri kalendárium így ír erről az 1758-as előszavában: „Mária Theresia kegyes akarataból [...] jövendőben érvágás, köpölyözés, orvosságvétel, ártalmas napok, haj- és körömmetszések felől semmise írássék a kalendáriumokban” (12).

E van swieteni szellemhez hűen Marikowzki könyve szenvedélyes vádirat a „kuritoló országjáró, szélyel kóborló orvosok”, azaz a kuruzslók ellen (6b). S bár a könyv mind a harmincnégy fejezetében és két „toldalékban” található utalás a kuruzslás, a babonáság veszélyeire, Marikowzki egy külön fejezetet, a 33.-at kizárólag e témának szenteli, ismételtén „gaz gyülevész embereknek”, „heréknek”, „szabadon járó gonosztévő hóhéroknak” nevezve a kuruzslókat. Füsti Molnár e fejezet megállapításait tartja a könyv legfontosabb hozadékának.

Marikowzki e szembetűnő „vonzalmát” a kuruzslás, babonáság témája iránt magyarázza a „genius loci”. A könyv Nagykárolyban (ma: Carei, Románia), Szatmár megyében jelent meg. Márpedig Szatmár megye népe a legbabonásabbak

1. ábra: A Néphez való tudósítás (1772) címlapja

közé tartozott a korabeli Magyarországon. 1745-ben, tehát alig harminc évvel Marikowzki könyvének kiadása előtt – a *Pallas Nagy Lexikonának* „Szatmár” szócikke szerint – Nagykárolyban még boszorkányokat égettek (1).

A szatmáriak védelmében azért megjegyzem, hogy a könyv szerzőjének, Tissot-nak hazájában, a felvilágosultabb (?) Svájcban még 1782-ben is ítélték halálra „boszorkányt”. Az eset külön tragikuma, hogy az ártatlan cselédlány egy híres svájci orvos, Tschudi doktor házában került gyanúba, és elítélését, lefejezését a doktor nem akadályozta meg (20a).

Az „illyetén” könyvek megírásakor a szerzőnek nemcsak a szorosán vett új téma feldolgozása okozhat gondot, hanem az új téma szakkifejezéseinek „magyarítása” is. Nézzük tehát, hogyan oldotta meg e nem kis feladatot Marikowzki! Nyelvezetének megítélésében két, egymásnak ellentmondó vélemény található a szakirodalomban.

2. ábra: Tissot *Avis au peuple sur sa santé*-jének (1762) címlapja

A kortárs és Marikowzki első életrajzát megíró, a magyar orvostörténetírás atyjának tartott, debreceni Weszprémi István 1781-ben ezt állítja *A Néphez való Tudósítás* nyelvezetéről: „Ez a nagyhírű Tissot *Avis au peuple sur sa santé*-jének franciából magyar nyelvre fordított orvosi könyve, de ennek a hasznos műnek szebb, igazán magyaros fordítását napról napra lesve várjuk, hogy megjelenjen” (20a). Majdnem kétszáz évvel később, a szatmári gyökerei miatt talán elfogult(abb) orvostörténész viszont ezt írja: Marikowzki „rendkívül ízes szatmári” nyelvet használ, melynek „szépsége ma is megejtő” (17).

Nem vagyok nyelvész, és a „jó palócok” közti neveltetésem is gátol abban, hogy megítélhessem, kinek van igaza, vagyis milyen Marikowzki nyelvezetének magyarsága. Maradok a kaptafánál, és inkább azokra a kérdésekre összpontosítok, amelyek az orvostörténészt ingerlik. Például arra, hogy volt-e

Marikowzki könyvének újabb kiadása? Olvashattuk, hogy Weszprémi 1781-ben újabb, „szebb” Tissot-fordítást sürget. Orvosi bibliográfiáink azonban nem tudnak ilyenről, sem a Marikowzki-féle átültetés újabb kiadásáról. Mind Gyóry (7), mind Petrik (14) bibliográfiája Tissot művének csak egyetlen, Marikowzki általi magyarításáról tud, melynek mindkét forrás szerint nem volt több kiadása.

Elgondolkodtató, hogy mindkettőjünkél hiányzik egy fontos adat. A történelmi Magyarország területén jelent meg Tissot munkájának még egy fordítása. Tizenhat évvel Marikowzki magyarítása után, 1788-ban Szakolcán (Skalica, Szlovákia) jelent meg Ján Procopius orvosdoktor cseh nyelvű fordítása az alábbi címmel: „S.A.D. Tyssota Zpráva pro Lid obecný we Wsech bydljých, kterakby zdravý swého chrániti, a w nemocech sobě pomáhati mēl, k obecnému dobrému z Francouzské řeči přeložená skrze J.P. M.D.“ (16). Vagyis saját fordításomban: „Tyssot S.A. Doktor Tudósítása a falukon lakozó köznép számára, hogyan óvja egészségét, és a betegségekben miként segítsen magán, a köz jónak francia nyelvből lefordítva J(án) P(rocopius) M(edicinae) D(octor) által.” Procopius előszavában említi, hogy „D. Mařikovský přeloženého do čistě uherčiny Tyssota Uhrúm zanechal, kterýž po smrti překladatele, teď nedávno, jakž mi zprávu dal jeden z přátel mých, vytištěn” (16), vagyis Doktor Marikowzki/Mařikovský Tyssot-t tiszta magyar nyelvre lefordította a magyaroknak, (e fordítás) a fordító halála után, tehát nemrégiben, amint azt egy barátom közölte, kinyomtatattott. A közlés ismét több kérdést vet fel: Hogyan értelmezhető a „nemrégiben” (nedávno) szó? Marikowzki ugyanis 1772-ben „az év vége felé” halt meg, Pesten (20b). Weszprémi szerint Szatmárból egyenest Bécsbe ment, hogy ott támogatást szerezzen terve eléréséhez: az 1770-től működő nagyszombati orvosi karon tanszéket szeretett volna kapni. A tanszékre „érettségének” egyik fő bizonyítéka viszont könyve lehetett volna – ezért nem hiszem, hogy e könyv nélkül utazott el Bécsbe. Vagyis a könyv – valószínűleg – nem halála után, ahogy Procopius hallotta, hanem még Marikowzki életében kijöhetett a nyomdából. Weszprémi még tovább bonyolít: Marikowzki, miután Bécsben nem érte el célját – ebben közrejátszhatott van Swieten 1772-ben bekövetkezett halála is? –, Pesten telepedett le, „de a következő évben [...] 1772-ben, az év vége felé” meghalt (20b).

S ha már szóba került Marikowzki halála, ejtsünk pár szót életéről. Mindmáig leghitelesebb életrajza a már többször említett kortárs Weszprémitől maradt ránk. Weszprémi szerint tehát „nagytoronyi” – könyve címlapján „Nagy Tornyai” [Trňa, Szlovákia] – Marikovszky/Marikowzki Márton 1728. október -17én született a Gömör megyei Rozsnyón (Rožňava, Szlovákia). Dobsinán, Lőcsén, Győrött, Pozsonyban tanult, majd, a kor szokásainak megfelelően „peregrinálva” – egyetemről egyetemre vándorolva: Wittenberg, Halle, Erlangen – Erlangenben avatták orvos-sá 1755-ben. Nem sietett haza, Európa több országában

megfordult, míg végül 1757-ben szülővárosában kezdett orvosi gyakorlatot. Weszprémi nem említi, ám „a Szinyeyi” igen: 1758-ban az evangélikusról áttért a katolikus vallásra, és a pozsonyi „irgalmas rendüeknél nyert orvosi alkalmazást” (18). Ezt követően Forgách Pál váci püspök udvarában orvos, majd annak 1759-ben bekövetkezett halála után, előbb Zemplén megye, majd 1763-tól a szlavóniai Szerém megye fizikusa. Itt szerzett tapasztalait 1767-ben *Ephemerides Syriensis (Szerémségi napló)* címmel adja ki Bécsben. „Megunva jó sorsát azon a gazdag vidéken – mert változékony és állhatatlan jellemet örökölt a természettől” (20b) – végül is Szatmár megyében köt ki. Itt „egypár” éven át élvezi a Károlyi grófok fényes udvarának előnyeit és mecénási segítségét a Tissot-könyv kiadásához, ám „eltanácsoló végzést küldtek ki neki, amit át is vett”. A többi már ismeretes: bécsi csalódás, pesti letelepedés, betegeskedés – „szamárhurutól és hosszú láztól” szenvedett, majd 1772 végén hunyt el.

Ma Marikowzki Márton a méltatlanul elfeledett orvosok közé sorolható. Utolsó működési helyén, Szatmár megyében írt/kiadott könyvéről ezt írja a helytörténész: „Nem tudjuk, hogy Simon André Tissot könyvének fordítását hány példányban nyomtatták ki Nagykarolyban és abból hány darabot vásároltak meg Szatmár megyében. A Szatmár Megyei Könyvtárban őrzött példányról tudjuk, hogy ez a szatmárnémeti (Satu Mare, Románia) Református Gimnázium könyvtárából került ide” (19). A Szatmár megye egykori orvosait taglaló fejezetben szerepel ugyan Marikowzki Márton, ám megyebéli működéséről, annak gyászos végéről nem közölnek semmit: „[...] előbb Szerém, majd Szatmár megye főorvosa volt [...] lefordította magyarrá M.P. Tissot” munkáját (2).

Marikowzki Tissot-fordítása nem csak a kuruzslás elleni küzdelem felvilágosítás korabeli fontos magyar nyelvű dokumentuma. Daday egyenesen az „első magyar közegészségtanunk”-nak tartja a könyvet, amelyben például először jelenik meg utalás a szén-monoxid-mérgezésre. Marikowzki természetesen még nem használta e kifejezést – „kénkövesolajnak” nevezi a bezárt vagy elrekesztett helyen az égő materiából keletkező mérges párát (3).

Emléke tehát mindenképpen tiszteletet s nem méltatlan feledést érdemel. A feledés porát e sorok szerzője ismételten megpróbálta felkavarni – előbb az *Orvosi Hetilap* hasábjain (9), majd a Tissot-fordítás megjelenésének 245. évfordulóján Szatmárnémetiben tartott előadásával (10). E kis írása a nyelvészek figyelmét kívánja felhívni a Marikowzki-féle nyelvezet szakszerű megítélésére és a *Néphez való Tudósítás* helyének megtalálására a magyar orvosi nyelv kialakulásában.

IRODALOM

1. *A Pallas Nagy Lexikona* XV. kötet Budapest, 1897:462.
2. Csirák Csaba *A kezdetektől az államosításig. Négy és fél ezer év* In: Csirák Csaba (szerk.) *Egészségügy-történeti dolgozatok* (Otthonom Szatmár megye 6.) Szatmárnémeti, 1997:114.
3. Daday András *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből* Budapest, Akadémiai Kiadó 2002:414.
4. Deáky Zita *A hivatalos és hagyományos gyógyítás a magyar orvostörténeti forrásokban* Budapest, Osiris Kiadó 2002.
5. Friedrich Ildikó *Egészségügyi felvilágosítás a XVIII. századi Magyarországon* (Libri Historiae Medicae). Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár 2002:31.
6. Füst Molnár Sándor *Egészségünk múltja. A hazai egészségkultúra alakulása a XVI–XVIII. században* (Az egészségnevelés szakkönyvtára 11) Budapest, Medicina Könyvkiadó 1981:201(a), 202(b).
7. Győry Tibor *Magyarország orvosi bibliográfiája 1472–1899* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1900:156.
8. Kapronczay Katalin *A két van Swieten Gyógyszerészettörténet* 2006;4/1:22–3.
9. Kiss László *A Marikowzkyak a magyar medicina történetében* Orvosi Hetilap 2006;147/14:659–61.
10. Kiss László *A kuruzslás elleni küzdelem bölcsőjét Szatmárban ringatták – 245 éve jelent meg nagytornyai Marikowzki Márton Néphez való tudósítása* Előadás a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztálya által szervezett XXIV. Orvostovábbképző nemzetközi konferencián, Szatmárnémeti, 2017.
11. Kiss László *Az irgalmasrendi kórházak története a Felvidéken (Szlovákiában) 1867-ig* *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Orvostörténeti Közlemények) 2017;238–241/39–52.
12. Kovács I. Gábor *Kis magyar kalendárium-történet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata* Budapest, Akadémiai Kiadó 1989:28.
13. Marikowzki Marton *A Néphez Való Tudósítás Miképpen kellyen a maga egészségére vigyázni. Irattatott Tissot Úr M.D. [...] a Lausánai Akadémiában az Orvos Tudományának Tanítója által. Mostan pedig Hazánk állapotjához alkalmaztatva Magyar nyelvre fordítottat, Nagy Toronyai Marikowzki Marton M.D. által Kinyomtatott* Nagy-Károlyban [...] 1772;10(a), 11(b),14(c),15(d),91(e).
14. Petrik Géza *Magyarország Bibliográfiája 1712–1860* III. kötet, kiadja Dobrowsky Ágost Budapest, 1891:643.
15. Ráth-Végh István *A sátán cimborái. Ördögidézés, feketemágia, boszorkányhit* Budapest, Pannon Könyvkiadó 1991:307–11.
16. Rippa, Blažej Konštantin *História medicíny na Slovensku* Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1956:99.
17. Szállási Árpád *Nagykaroly (orvosi-) könyvkiadása a XVIII. század második felében* Orvosi Hetilap 1973;114/32:1942–5.
18. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* VIII. kötet Budapest, 1902:594–6.
19. Török István *Simon André Tissot egészségtan könyvének nagykarolyi kiadása* In: Csirák Csaba (szerk.) *Egészségügy-történeti dolgozatok* (Otthonom Szatmár megye 6.) Szatmárnémeti, 1997:94.
20. Weszprémi István *Magyarország és Erdély orvosainak életrajza. Második század* II. rész. ford. Kővári Aladár Budapest, Medicina Könyvkiadó 1968:541(a),529(b)